

BIRUTĖ AVIŽINIENĖ

Viešų lietuviškųjų vakarų repertuaro cenzūra XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Rusijos imperijoje

Anotacija: Straipsnyje analizuojama viešų lietuviškųjų vakarų repertuaro cenzūra XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Rusijos imperijoje. Pateikiama trumpa Rusijos imperijos dramaturgijos ir teatro cenzūros istorija, nusakomi bendrieji principai, kuriais vadovavosi rusų ir kitų Rusijos imperijos tautų kalbomis rašomą dramaturgiją tikrinę Rusijos imperijos cenzoriai. Remiantis archyvine medžiaga rekonstruojama, kaip buvo cenzūruotas viešų lietuviškųjų vakarų repertuaras, konkrečiai – iki 1904 m. spaudos draudimo panaikinimo Rygoje bei Sankt Peterburge lietuvių draugijų rengtiems spektakliams skirtos pjesės, o po minėtos datos – ir Lietuvoje vis dažnėjančiuose kultūrinių draugijų spektakliuose vaidinti kūriniai. Aptariant konkrečius cenzūriniuose egzemplioriuose išlikusius taisyms, uždraustus ir leistus vaidinti kūriniai, bandoma nustatyti ir specifinius, lietuvių dramaturgijai taikytus reikalavimus. Dėmesys skiriamas pagrindiniam lietuviškos dramaturgijos cenzoriui Eduardui Volterriui, 1904–1917 m. cenzūravusiam į Vyriausiąją spaudos reikalų valdybą Sankt Peterburge siunčiamas lietuviškas dramas: straipsnyje svarbi ne tik cenzoriaus darbo rutina, tačiau ir Volterio, aktyvaus Peterburgo lietuvių teatrinio gyvenimo dalyvio, pozicija tikrinant lietuviškas pjeses. Atskirai aptariamas dramaturgijos cenzūros poveikis: bandoma nusakyti, kaip valstybės kontrolė veikė lietuviškus vaidinimus, ar turėjo įtakos spausdinamai dramaturgijai, galiausiai pristatomi valstybinės cenzūros veiksmingumą mažinę veiksniai.

Raktažodžiai: preliminarioji teatro cenzūra, ankstyvoji lietuvių dramaturgija, vieši ir slapti lietuviškieji vakarai, Eduardas Volteris.

Teatras ir cenzūra

Pagal šiuo metu išgalėjusį apibrėžimą, cenzūros – žiniasklaidos bei kitų informacijos priemonių priežiūros ir kontrolės – tikslas yra stabdyti valdžiai ar jos

oficialiajai ideologijai priešingų ar nepageidaujamų žinių ar nuomonių plitimą¹. Nuo pat Antikos laikų cenzūra taikyta ir menui, o itin dėmesingai teatrui – bene paveikiausiai meno rūšiai. Dėl sinkretinio teatro pobūdžio bei kolektyvinės spektaklio recepcijos teatras laikytas vienu efektyviausių viešosios komunikacijos kanalų (ypač prieš atsirandant moderniosioms komunikacijos technologijoms ir kino menui). Todėl XIX a. Europoje kuriantis tautinėms valstybėms teatru naudotasi kaip bendros tapatybės kūrimo ir įtvirtinimo įrankiu: nacionalinių teatrų scenose rodomos dramoms turėjo romantizuoti tautos praeitį, įtvirtinti jos lingvistinį tapatumą, legitimuoti nacionalinių judėjimų veiklą². Papildžius Benedicto Andersono *įsivaizduojamos bendruomenės* sampratą, galima teigti, kad, be spaudos nacionaline kalba, teatras buvo dar vienas kanalas tautinės valstybės tapatybei kurti bei stiprinti. Su šia teatro funkcija susijusi ir visą XIX a. daugelyje Europos valstybių veikusi teatro cenzūra.

Straipsnyje analizuojama viešų lietuviškųjų vakarų repertuaro cenzūra. Lietuviškieji vakarai – spaudos draudimo laikotarpiu kilęs ir maždaug tris dešimtmečius trukęs masinis lietuvių scenos mėgėjų sąjūdis, apėmęs etnografinę okupuotos Lietuvos teritoriją bei lietuvių kolonijas didžiuosiuose Rusijos imperijos miestuose, taip pat Jungtinėse Amerikos Valstijose³. Šio tyrimo centre – viešai rengtų lietuviškųjų vakarų repertuaras. Tai kūriniai, iki 1904 m. spaudos gražinimo vaidinti lietuvių kolonijų Sankt Peterburge ir Rygoje, o gražinus spaudą – kultūrinių draugijų rengtuose vakaruose Lietuvoje ir kituose Rusijos imperijos miestuose (Liepojoje, Mintaujoje, Odesoje, Kijeve ir kt.). Savaimė suprantama, kad iki spaudos draudimo panaikinimo slapti lietuviškieji vakarai buvo nelegalūs ir jų repertuaras nebuvo cenzūruojamas; visai kitokioje sociokultūrinėje aplinkoje vyko ir JAV bei Mažojoje Lietuvoje rengti vaidinimai, todėl pastarieji neištraukti į straipsnyje tyrinėjamą objektą.

Lietuvoje veikusi Rusijos imperijos bendroji cenzūra yra analizuota⁴, mokslininkų dėmesio susilaukė ir teatro bei dramaturgijos cenzūra. Trum-

1 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 3: *Beketeriai – Chakasai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 769.

2 *National Theatres in a Changing Europe*, ed. by S. E. Wilmer, New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2008, p. 9–20.

3 Vytauto Maknio nurodytos lietuviškųjų vakarų laikotarpio datos (1885–1917) buvo ne kartą kvestionuojamos, tačiau teatrologijoje įsitvirtino jo pasiūlyta perskyra į slaptus lietuviškuosius vakarus (iki 1904) ir viešus lietuviškuosius vakarus atgavus lietuvišką spaudą. Žr.: Vytautas Maknys, *Lietuvių teatro raidos bruožai*, kn. 1, Vilnius: Mintis, 1972, p. 71.

4 Zita Medišauskienė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1998.

pai aptarta bažnytinė cenzūra mokykliniame jėzuitų teatre⁵, Vilniaus miesto teatro veiklą reglamentavusi carinės cenzūros įtaka⁶ ar sovietmečiu veikusi teatro cenzūra⁷. Teatras daug valdžios dėmesio sulaukė ir nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje, ypač po 1926 m. perversmo. Nors teatro cenzūros Antano Smetonos valdymo metais oficialiai nebuvo, valstybės įtaka reiškėsi parenkant vaidinti tinkamą repertuarą. „Repertuaro klausimas – tai nėra tiktai gerų ar blogų, pamokomų ar skandalingų, patinkančių ar nepatinkančių pjesių pasirinkimas. Tai yra drauge ir teatro ideologijos klausimas“⁸, – 1931 m. trumpai suformulavo tinkamos ideologinės teatro linijos ieškantis naujas Valstybės teatro direktorius Andrius Oleka-Žilinskas. Nepaisant spaudoje kilusios diskusijos, parodžiusios, kad vieningos nuomonės šiuo klausimu nėra⁹, teatro repertuarui buvo svarbus ne tik meninis vertingumas, tačiau ir ideologinis tinkamumas – Valstybės teatras turėjo tapti vieta, pristatančia tautinės kultūros etaloną¹⁰. Minėti tyrimai patvirtina mintį, kad iki šių dienų, kai scenos meno kontrolę pakeitė kitos poveikio formos (kultūros politika, valdanti finansavimo svertus, festivalių nuostatai ir pan.), cenzūra buvo neišvengiamas teatro egzistavimo aspektas.

-
- 5 Vanda Zaborskaitė, *Prie Lietuvos teatro ištakų. XVI–XVIII a. mokyklinis teatras*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, 1981, p. 16–23.
 - 6 Vida Bakutytė, *Vilniaus miesto teatras: Egzistencinių pokyčių keliu 1785–1915*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 121, 140–142, 179–183.
 - 7 Goda Dapšytė, „Teatras ir cenzūra. Režisieriaus Jono Jurašo atvejis“, *Menotyra*, t. 14, Nr. 4, 2007, p. 69–78, Idem, „Teatras ir cenzūra: režisūrinės strategijos sovietmečio lietuvių teatre“, in: *Nepriklausomybės 20-metis: Kultūros lūžiai, pokyčiai ir pamokos, tapatybės problema*, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2010, p. 270–277.
 - 8 „Valstybės teatras vėl pradeda darbą. Iš pasikalbėjimo su Valstybės Teatro direktorium p. A. Oleka-Žilinsku“, *Rytas*, 207 (2253), 1930, p. 4.
 - 9 Daugiau apie šią diskusiją žr.: Petronėlė Česnulevičiūtė, *Andrius Oleka-Žilinskas, Balys Sruoga ir kiti*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 109–126.
 - 10 Dangiras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005, p. 74. Ši etaloną atitinkanti dramų repertuarą turėjo užtikrinti 1931 m. prie Valstybės teatro iš grupės kompetentingų rašytojų sudaryta Ekspertų komisija teatro meno reikalams, rūpinusis ir repertuaru. Neilgai teveikusią prie teatro įsteigtą komisiją pakeitė 1934 m. sudaryta Komisija Valstybės teatro ir jo skyrių dramos repertuaro reikalams svarstyti ir aprobuoti. Buvo nustatyta ir privaloma repertuaro schema pagal žanrus ir tematikas. Žr.: Gražina Mareckaitė, „Dramos repertuaro problema“, in: *Lietuvių teatro istorija: Pirmoji knyga, 1929–1935*, sudarytoja Audronė Girdzijauskaitė, Vilnius: Gervelė, 2000, p. 25.

Galimybė išsamiau tyrinėti lietuviškos dramaturgijos cenzūrą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje atsirado susipažinus su Sankt Peterburgo valstybinėje Teatro bibliotekoje saugomais archyviniais lietuviškų pjesių egzemplioriais. Nors šios bibliotekos cenzūros fondas lietuvių teatro tyrėjams yra žinomas¹¹, jo duomenys dar nėra išsamiai pristatyti. Teatro bibliotekos cenzūros fonde saugoma 320 lietuviškų pjesių ir kitokių scenoje vaidinti ar deklamuoti skirtų kūrinių egzempliorių. Vertingiausią fondo dalį sudaro per 150 rankraščių, kurių geras pusšimtis nepublikuoti ir dažnu atveju išliko tik čia. Tarp rankraščių yra ir nežinomų lietuvių dramaturgų veikalų bei vertimų, taip pat lietuvių ankstyvosios dramaturgijos klasikų žinomų, tačiau pradingusiais laikytų kūrinių: Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės komedija *Jaunikai* (leista vaidinti 1913), Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio dviejų veiksmų komedija *Abu labu* (leista vaidinti 1913) ar Marcelino Šikšnio-Šiaulėniškio trijų veiksmų drama *Meilę suardyt – tai nuodėmę pagimdyt* (leista vaidinti 1899)¹². Saugomos pjesės, cenzorių išbraukymai leidžia susidaryti oficialiai vaidinti leisto lietuviško repertuaro vaizdą, nustatyti kūrinių sukūrimo datas bei atkreipti dėmesį į dramaturgijos cenzūrai nepriimtinas kūrinių idėjas. Šiuos duomenis papildė Rusijos mokslų akademijos archyve saugomos lietuvių dramaturgijos cenzoriaus Eduardo Volterio fondo bylos, susijusios su jo darbu Vyriausioje spaudos reikalų valdyboje¹³, bei Rusijos valstybiniame istorijos archyve esančios Valdybos fondo bylos¹⁴.

Teatro ir dramos cenzūra Rusijos imperijoje

Rusijos imperijos cenzūros istorija ilga – prevencinė cenzūra įvesta dar 1796 m., kai Jekaterinos II įsakymu buvo sukurta specialių cenzūros įstaigų sistema.

11 Antanas Vengris, „Vertinga medžiaga lietuviškojo teatro istorijai“, *Literatūra ir menas*, 1958 10 10, p. 4; Аполония Кальнюте, „Рукописные и печатные пьесы на литовском языке конца XIX–начала XX века в „цензурном фонде“ Санкт-петербургской театральной библиотеки“, in: *Майронис и духовное возрождение Литвы (петербургская перспектива)*, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2007, p. 39–42.

12 Sankt Peterburgo valstybinės teatro bibliotekos Cenzūros fondo lietuviškų kūrinių katalogo nuorašas atiduotas į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštyną.

13 Rusijos mokslų akademijos archyvas (toliau – RMAA), F. 178, ap. 1, b. 249, 250.

14 Rusijos valstybinis istorijos archyvas (toliau – RVIA), F. 776, ap. 25, b. 444, 538, 557, 683, 716, 763, 793, 885, 972, 1046, 1083, 1105, 1154, 1199, 1228.

Spausdinami kūriniai negalėjo prieštarauti Dievo įstatymui, valstybės taisyklėms ir moralei¹⁵. Vaidinti skirti veikalai Rusijos imperijoje pereinavo dvigubą preli-minariją cenzūrą – bendrąją ir dramos kūrinių (dar vadinamą teatro cenzūra). Bendroji cenzūra nustatydavo, ar pjesė gali būti publikuota, o dramos kūrinių – ar pjesę galima statyti scenoje. Pagal 1804 m. cenzūros įstatymą rankraštinės pjesės, statomos visuose teatruose, neišskiriant ir dvarų, tiek imperijos sostinėse, tiek kituose miestuose, iki pastatymo turėdavo būti peržiūrimos cenzūrinuose komitetuose, ten pat cenzūruotos turėjo būti ir afišos bei programos¹⁶.

Rusijos imperijoje vaidinti skirti veikalai cenzūruoti itin griežtai. Pavojų kėlė šio visuomeninės komunikacijos kanalo įtaka, lemiama, pirma, milžiniško sinkretinio teatro meno poveikio, antra, kolektyvinės jo recepcijos – spektaklis suvienydavo žiūrovų salę, galinčią tapti riaušininkų minia. 1828 m. cenzūros įstatymas perdavė vaidinti skirtų veikalų pastatymo klausimą į Jo Imperatoriškosios Didenybės (JID) kanceliarijos III skyrių. Afišas bei smulkius skelbimus nurodyta tikrinti ir skelbti vietinėms policijos įstaigoms¹⁷. JID kanceliarijos III skyrius vertintinas kaip politinė policija, turėjusi kaupti informaciją apie nepasitenkinimo ištakas, organas veikė ir kaip vyriausias visų cenzūros reikalų prižiūrėtojas. Neribojami įstatymų (III skyriaus ir cenzūros įstaigų santykių neapibrėžė jokie įstatymai), artimi imperatoriaus aplinkai šio skyriaus vadovai iš esmės diktavo cenzūros politiką. Vaidinti skirtų veikalų cenzūros atidavimas į politinės policijos rankas parodo, kokia didelė reikšmė teikta teatro poveikiui. Rusijos imperijos valdovai gerai žinojo, kokią politiškai reikšmingą žinią gali perduoti teatras žiūrovui neramiais perversmų laikais¹⁸.

Pagal 1865 m. įstatymą dramos veikalų cenzūra buvo perduota prie Vi-
daus reikalų ministerijos įkurtai Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai (*Главное управление по делам печати*). Kiekvienas vaidinti skirtas veikalas, nesvarbu,

15 Zita Medišauskienė, *op. cit.*, p. 19.

16 *Три века Санкт-Петербурга: Десятилетний век, книга 7: Энциклопедия.*, у-ч., Санкт-Петербург: Фак. филологии и искусств СПбГУ, 2009, p. 657.

17 Zita Medišauskienė, *op. cit.*, p. 36.

18 Formalia 1830 m. Belgijos revoliucijos pradžia ir neramumų priežastimi tapo Briuselyje rodyta Danielio Aubero opera *Portičio nebylė*, vaizduojanti Neapolio gyventojų sukilimą prieš ispanus. Visą mėnesį rodyta opera, o ypač arija apie tėvynės meilę 1830 m. rugpjūčio 25 d. taip sujaudino žiūrovus, kad šie būriu išbėgo iš teatro, mieste kilo neramumai, pasibaigę tų pačių metų spalio 4 d. paskelbta Belgijos nepriklausomybe. *10.000 jaar geschiedenis der Nederlanden*, sudarytojai Klaas Jansma, Meindert Schroor, Lisse: Rebo Productions, 1991, p. 287–288.

rankraštiniis ar spausdintas, turėjo būti atsiųstas į Vyriausiąją valdybą dviem egzemplioriais, už cenzūravimą siuntėjas mokėdavo herbinį mokestį (ant prašymų klijuojamų ženklų pavidalu). Vienas cenzūruotos pjesės egzempliorius grįždavo autoriui su priimta rezoliucija, kitas likdavo Valdybos bibliotekoje – čia iki 1917 m. suplaukė visi veikalai, leisti ar uždrausti vaidinti viešai Rusijos imperijoje. Vaidinti leidžiamos pjesės egzempliorius būdavo pažymimas specialiu mėlynu spaudu „К представлению дозволено“ su nurodyta vieta (Sankt Peterburgas), data ir cenzoriaus parašu; nutarus, kad veikalas netinkamas vaidinti – raudonu spaudu „К представлению признано неудобным“. Kūrinius buvo galima vaidinti ir su kupiūromis – šiuo atveju gražinamame egzemplioriuje būdavo išbraukiami netinkami fragmentai. Jeigu, cenzoriaus nuomone, pjesės nebuvo galima statyti, jis parengdavo ataskaitą su konkrečiomis priežastimis ir pateikdavo ją Vyriausiosios valdybos vadovui, kad šis galutinai nuspręstų. Uždrausta pjesė būdavo įtraukiama į specialų registrą, ir tada jau nė vienas imperijos teatras negalėdavo jos viešai vaidinti. Per gubernatorius teatrų vadovams būdavo išsiuntinėjami uždraustų ir besąlygiškai leidžiamų vaidinti pjesių sąrašai, skelbiami ir oficialiame valstybės žinių leidinyje, paskui Vyriausioji valdyba sąrašus išleisdavo atskirais leidiniais.

Dar griežčiau vertintas vadinamųjų liaudies teatrų repertuaras. Liaudies teatrus cenzūra išskyrė remdamasi socialine jų publikos sudėtimi: tokių teatrų bilietai kainavo nedaug ir buvo prieinami plačioms masėms¹⁹. 1888 m. tuometinis Rusijos imperijos vidaus reikalų ministras pasiūlė sugriežtinti liaudies teatrų repertuaro cenzūrą. Pasiūlymą caras priėmė ir iki pat 1917 m., kai teatro cenzūra buvo panaikinta, liaudies teatrams skirtos pjesės vertintos vadovaujantis griežčiau taikomais bendraisiais cenzūros reikalavimais. Nuogąstauta dėl liaudies teatrų poveikio neišsilavinusiai ir nekritiškai publikai, kurios nuo scenoje skleidžiamų idėjų negalėjo apsaugoti neraštingumas, kaip tai buvo žalingų knygų ar laikraščių atveju. Liaudies teatrui skirtas dramas cenzūra vertino vadovaudamasi valdžiai patogiu patriarchalinės visuomenės įvaizdžiu. Pagal oficialiąją mitologiją, didžioji neišsilavinusi visuomenės dalis yra lojali valdžiai ir jai nepaklusti gali tik sukiršinta žalingų (dažniausiai iš Europos sklindančių) idėjų arba klaidingai interpretuodama scenoje matomą vaizdą, tad jai reikia globos ir priežiūros.

19 E. Anthony Swift, *Popular Theatre and Society in Tsarist Russia*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2002, p. 88–90.

Kaip nurodo Zita Medišauskienė, Rusijos imperijos cenzūros reikalavimai iš esmės laikėsi ant keturių „banginių“, suformuluotų dar 1804 m. cenzūros įstatyme ir perkeltų į vėlesnius cenzūros nuostatus. Tai buvo:

- 1) autokratinės santvarkos, monarcho valdžios, jo asmens ir šeimos narių neliečiamumas;
- 2) krikščioniškųjų religijų dogmų ir Stačiatikių bažnyčios mokymo neliečiamumas;
- 3) „padorumo“ reikalavimas;
- 4) asmens garbės gynimas²⁰.

Šie keturi principai dėl kintančių politinių aplinkybių būdavo nuolat papildomi, pavyzdžiui, 1865 m. cenzūros įstatymas uždraudė ir veikalus, perteikiančius žalingą, į anarchiją vedantį socializmo ir komunizmo mokymą; griežtai drausti ir neapykantą bei nesantaiką tarp skirtingų socialinių grupių kurstantys kūriniai²¹.

Lietuviško repertuaro cenzūra

1896–1917 m. laikotarpiu į Vyriausiąją spaudos reikalų valdybą atsiųsti lietuviški originalūs ir verstiniai kūriniai cenzūros buvo vertinami kaip liaudies teatro repertuaras – liaudies pjesėmis jie vadinami ir cenzorių ataskaitose, ir cenzūrai atsiųstuose prašymuose. Tokio vertinimo priežastys, reikia manyti, dvejopos. Viena vertus, Rygoje ir Sankt Peterburge lietuvių draugijų rengiamų vakarų publiką, be vakaro rengėjų inteligentų (studentų, tarnautojų), daugiausia sudarė darbininkai, atvykę į šiuos miestus uždarbiauti, o Lietuvoje vaidinami spektakliai žiūrėti valstiečių. Antra vertus, griežčiau vertinti lietuvių kalba vaidinamus kūriniai vertė kaip tik kalbos barjeras. Lietuviškų dramų atveju atskaitą su trumpu pjesės turiniu ir Valdybos vadovybei siūloma priimti rezoliucija cenzorius parengdavo apie kiekvieną kūrinį. Iki 1904 m. į Valdybą kreipdavosi tik Rygos lietuvių teatralai ir dvi lietuviškuosius vakarus rengdavusios Sankt Peterburgo lietuvių draugijos: Lietuvių-žemaičių labdaros draugija bei Lietuvių savitarpio pagalbos draugija. Teatro bibliotekoje saugomi cenzūruoti dramų egzemplioriai iš dalies patvirtina ir Balio Sruogos nurodytą lietuviškųjų vakarų Sankt

²⁰ Zita Medišauskienė, *op. cit.*, p. 104–137.

²¹ E. Anthony Swift, *op. cit.*, p. 93.

Peterburge pradžia (1895): seniausia rasta cenzūruota drama lietuvių kalba – rankraštinis Juzefo Blizinskio komedijos *Žentas iškilmei* vertimas į lietuvių kalbą, leistas vaidinti 1896 m. pradžioje²².

Iš peržvelgtos XIX a. pabaigos Vyriausiosios valdybos korespondencijos lietuviškų kūrinių cenzūravimo klausimais matyti, kad iš pradžių Valdyba neturėjo lietuviškai mokančių skaityti cenzorių. Liudvikui Jakavičiui iš Rygos 1899 m. atsiuntus cenzūruoti jo paties laisvai išverstą Nikolajaus Gogolio komediją *Vestuvės*, Valdyba kreipėsi į Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorių, nurodydama, kad tarnyboje nėra lietuvių kalbą mokančių cenzorių, ir prašydama pavesti perskaityti vertimą vienam iš generalgubernatoriaus kanceliarijos tarnautojų. Komedijos vertimas ir prašymas jį įvertinti galiausiai buvo persiųstas Panevėžio mokytojų seminarijos žemaičių kalbos mokytojui²³. Panašu, kad iki 1904 m., kol lietuviškos dramaturgijos cenzoriumi tapo Eduardas Volteris, lietuvių atsiunčiamus veikalus skaitė Martynas Remmichas, jau nuo 1870 m. dirbęs Vyriausioje valdyboje ir cenzūravęs leidinius latvių kalba, o 1906–1915 m. – leidinius lietuvių ir latvių kalbomis²⁴. Ankstyviausias Volteriui, kaip lietuviškų pjesių cenzoriui, skirtas lydraštis, kurį pavyko aptikti, datuotas 1905 m. liepos 5 d., jame į Volterį kreipiamasi dėl to, kad Remmichas yra išvykęs²⁵. 1913 m. Valdybos ataskaitoje apie dirbančius cenzorius minimi abu tikrintojai, Remmichas – kaip latvių, o Volteris – kaip kūrinių lietuvių kalba cenzorius²⁶.

Nors cenzūruojant lietuviškas dramas laikytasi bendrųjų reikalavimų, tačiau lietuviškų dramų cenzūra turėjo ir specifinių taisyklių, pavyzdžiui, iki 1904 m. spaudos draudimo panaikinimo vaidinti pjeses dažnai leista su išlyga, kad programos bei afišos bus spausdinamos lietuvių ir rusų kalbomis²⁷. 1904 m. ge-

22 I. Blizinskis, *Žentas iškilmei, komedija vienoje veikmėje* [rankraštis], vertė D. L., Sankt Peterburgo valstybinės teatro bibliotekos (toliau – SPVTB) Cenzūros fondas, sign.: лит-22.

23 RVIA, F. 776, ap. 25, b. 538, l. 1–8.

24 *Цензоры Российской империи, конец XVIII–начало XX века: Библиографический справочник* [авт. кол.: О. Ю. Абакумов и др.; редкол.: В. Р. Фирсов и др.], Санкт-Петербург: Издательство Российской национальной библиотеки, 2013, p. 308. Kaip tik Remmichas yra pasirašęs ir kelis lietuvių atsiųstus vaidinti skirtus veikalus XIX a. pabaigoje–pirmaisiais XX a. metais bei pateikęs apie juos ataskaitas.

25 RMAA, F. 178, ap. 1, b. 249, l. 15.

26 RVIA, F. 776, ap. 25, b. 1083, l. 1–2.

27 Su tokia sąlyga scenoje atlikti leista lietuviškų eilių ir prozos ištraukų rinkinius 1902, 1903 m. – P. Vaičiaičio verstą Puškino dramą *Šykštusis raitelis* ir kt.

gužės 7 d. carui patvirtinus nutarimą atšaukti lietuvių spaudos draudimą lotyniškais raidėmis, atsiradus galimybei viešai lietuviškuosius vakarus rengti pačioje Lietuvoje, į Valdybą siunčiamų lietuviškų pjesių pagausėjo, įvairėjo jų siuntėjai – Rygos ir Sankt Peterburgo vaidintojų draugijas gausa ėmė lenkti iš Lietuvos siunčiami prašymai cenzūruoti vieną ar kitą veikalą. Pagausėjus cenzūruojamų lietuviškų pjesių, ir lietuviški kūriniai buvo įtraukti į besąlygiškai vaidinti leidžiamų kūrinių sąrašą 1914 m.²⁸ bei šio sąrašo papildymą, pasirodžiusį 1916 m.²⁹ Sąrašuose pateikti 92 besąlygiškai vaidinti leidžiami veikalai sudarė oficialiai vaidinti leistą lietuviškų kūrinių repertuarą.

Valstybės įstaigos ar tarnautojo kritika cenzūruojamose dramose lietuvių kalba buvo traktuojama kaip kėsinimasis į itin griežtai saugomą caro garbę. Šiuo požiūriu dramaturgijos cenzūros nuostatai nesiskyrė nuo bendrosios cenzūros taisyklių, pagal kurias bet kokio lygio valstybės įstaigos ar tarnautojo, net oficialiai veikiančių organizacijų, kritikavimas laikytas paties monarcho valdžios ir vienvaldės santvarkos kritika³⁰. Kūriniuose brauktas bet koks caro paminėjimas. Todėl satyrinė Julijos Žymantienės-Žemaitės komedija *Valsčiaus sūdas* iš pradžių (1902) vaidinti neleista. Juozo Čerkeso trijų veiksmų komedija *Už kišius į maišą* neleista vaidinti 1908 m. greičiausiai dėl tematikos – kūrinyje pašiepiamas gobšus, iš valstiečių pasipelnyti norintis viršaitis. Cenzūruotame šios dramos egzemplioriuje skrupulingai išbrauktos bet kokios užuominos apie carą³¹. Neleista vaidinti ir Aleksandro Fromo-Gužučio komedijos *Gudri našlė*³², greičiausiai

28 Regis, kad 1914 m. lietuviškos pjesės į besąlygiškai leidžiamų vaidinti kūrinių sąrašą pateko pirmą kartą. Tai patvirtintų 1913 m. Valdybos atsakymas leidžiamų pjesių sąrašo pageidavusiam asmeniui, kad Valdyba kaip tik baigia jį sudaryti. RVIA, F. 776, ap. 25, b. 1046, l. 107.

29 Алфавитный список драматическим сочинениям на армянском, татарском, английском, чешском, еврейском, финском, литовском, эстонском языке, дозволенным к представлению безусловно. (Сост. по 1 янв. 1914 г.), Санкт-Петербург: тип. М-ва внутр. дел, [1914], p. 36–42; Дополнительный список к полному Алфавитному списку драматическим сочинениям на французском, эстонском, латышском, финском, литовском, татарском, еврейском, грузинском, армянском, чешском, английском и шведском языках, дозволенным к представлению на сцене безусловно, составленному по 1 января 1914 г. Сост. по 1 янв. 1916 г., Санкт-Петербург: Гл. упр. по делам печати, [1916], p. 7–8.

30 Zita Medišauskienė, *op. cit.*, p. 108.

31 Juozas Čerkesas, *Už kišius į maišą* [rankraštis], SPVTB Cenzūros fondas, sign.: лит-43.

32 Aleksandras Fromas (Gužutis), *Gudri našlė, juokžaislė dvėjose veikmėse*, Brooklyn, N.Y., 1908, SPVTB Cenzūros fondas, sign.: лит-254.

dėl pašepiamai pavaizduoto ruso mokytojo Barsukovo ir kritikuojamo mokymo rusų kalba pradžios mokykloje.

Kitos rusų valdininkus mininčios pjesės vaidinti leistos su kupiūromis. 1912 m. suteiktas leidimas vaidinti Levo Tolstojaus komedijos *Pirmasis degtindaris* vertimą, prieš tai išbraukus jo antro veiksmo pradžioje esančią tiesioginę nuorodą į Muravjovą: „Pragaras. Pačiam pragaro gale, ant aukštos krasės, kaip Muravjovas, sėdi velnių viršininkas.“³³ Pastaroji kupiūra gali būti paaiškinta ir siekiu pašalinti nuorodą į konkretų žmogų (pagal asmens garbės gynimo reikalavimą). Kaip tik dėl šios priežasties 1899 m. neleistas vaidinti ir jau minėtas Jakavičiaus pateiktas Gogolio komedijos *Vestuvės* vertimas. Jį įvertinęs Panevėžio mokytojų seminarijos mokytojas piktinosi, kad pateiktas cenzūruoti veikalas perdėm nutolęs nuo originalo, o vertime Gogolio personažai pakeisti į realiai to meto Panevėžyje gyvenusius žmones³⁴.

Lietuviškoms pjesėms taikytas dar vienas specifinis cenzūros reikalavimas – kūriniuose išbraukti bet kokie neigiami rusų paminėjimai. Dėl negatyvaus rusų vaizdavimo itin nukentėjo 1908 m. tik su gausiomis kupiūromis leista vaidinti Vinco Nagornoskio penkių veiksmų istorinė tragedija *Živilė. Duktė Kunigaikščio Karijoto*. Išbrauktas visas pirmasis skyrius, daugelis scenų, atskiros eilutės apie gudus³⁵. Greičiausiai dėl tos pačios priežasties 1907 m. vaidinti neleista ir Jono Ralio penkių veiksmų drama *Lietuvaitė*³⁶, kurioje vaizduojama lietuvių pergalė prieš gudus.

Svarbu pabrėžti, kad pastarosios pjesės vaidinti neleistos ne dėl savo istorinės tematikos (pastarąją rusų cenzūra laikė itin pavojinga³⁷), o dėl sužeterte perteikto lietuvių ir rusų konflikto. Vaidinti leista daug istorinės tematikos veikalų, kurių koliziją sudaro lietuvių ir Vakarų kultūrų susidūrimas: 1902 m.

33 L. Tolstoj, *Pirmasis degtindaris, šešių veikimų komedija* [vertėjas K. Stiklelis], Tilžė, 1909, SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-237, p. 9.

34 RVIA, F. 776, ap. 25, b. 538, l. 7–8.

35 Vincas Nagornoskis, *Živilė. Duktė Kunigaikščio Karijoto, 5 v. istorinė tragedija* [rankraštis], SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-13.

36 Jonas Ralis, *Lietuvaitė, dramatiškas veikalėlis iš senobiško lietuvių gyvenimo, penkiuose veikaluose*, Kaunas, 1906, SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-299.

37 Vienas rusų cenzorius ataskaitoje pateikė tipišką cenzūros požiūrį: liaudies žiūrovai negali suvokti skirtumo tarp XVII ir XIX amžiaus. Nei drabužiai, nei kalba, niekas negali nurodyti neišsilavinusiems žiūrovams, kurių dauguma dar ir neraštingi, kad vaizduojami laikai visiems laikams praėjo. Liaudžiai scenoje rodomi veiksmai galėjo nutikti vakar, o daugeliui gali sukelti ir norą, kad scenoje rodomi dalykai pasikartotų rytoj. Žr.: E. Anthony Swift, *op. cit.*, p. 104.

Juliaus Slovackio istorinės tragedijos *Lietuvos krikštas laike Mindaugio* vertimo rankraštis³⁸, 1911 m. – Fromo–Gužučio *Gedimino sapnas*³⁹, 1916 m. – Onos Pleirytės–Puidienės pagal Gavriilo Chruščiovo–Sokolnikovo istorinį romaną–kroniką *Griunvaldo mūšis* parašyta istorinė drama *Skirmunda*⁴⁰. Šiuose istorinės tematikos veikaluose pagrindinis konfliktas kyla tarp pagonišką tikėjimą išpažįstančių lietuvių ir krikščionybę jiems prievarta peršančių vokiečių kryžiuočių. Tad cenzoriaus laikyseną galima pavadinti formalia – jis leido vaidinti veikalus, kurie, nors ir neturėdami tiesioginių nuorodų į vaidinamojo laiko lietuvių tautos okupantus, romantizuotais laisvų, nepasiduodančių protėvių personažais skatino patriotinius žiūrovų jausmus. Panaši cenzoriaus laikysena ir Kazio Puidos dramoms *Mirga* atžvilgiu. 1909 m. cenzūruodamas pjesės rankraštį, Volteris švelnino IV veiksmo natūralistinę korimo sceną, tačiau paliko to meto žiūrovui aktualius Mirgos žodžius: „Trauk, trauk! – su manim drauge iškelsi ir Vytauto galybę, kuris... [...] Lietuvai laisvę duos!“⁴¹ 1914 m. ataskaitoje apie vaidinti leistą ankstyvą Kymantaitės–Čiurlionienės vaizdelį *Kalinys* (ta pačia Vytauto vadavimo iš kalėjimo tema kaip ir *Mirga*) cenzorius net pažymėjo, kad inscenizacija sėkminga ir efektyvi, o Danutės auka pateisinama dideliais Vytauto nuopelnais Lietuvai⁴².

Griežčiau vertintos gyvenamąjį žiūrovų laiką vaizduojančios pjesės – išbrauktos visos kūrinio vietos, skatinusios nesantaiką tarp luomų ar neramumus; 1909 m. Volterio juodraštiniam ataskaitos variante apie Šikšnio–Šiaulėniškio dramą *Sparnai* (į Valdybą atsiųstas rankraštinis pjesės variantas neleistas vaidinti 1907 m., 1909 m. leistas vaidinti su kupiūromis) nurodoma:

Tam, kad charakterizuotų „milieu“ [aplinką – BA], kurioje pagrindinis personažas dirba, kuria, kenčia ir galiausiai miršta, autorius yra priverstas: 1) ištarti kaltinimą,

38 Julijus Slovacki, *Lietuvos krikštas laike Mindaugio, istoriška tragedija penkiuose aktuose*, vertė Vincas Kudirka [rankraštis], SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-33.

39 A. Fromas, *Gedimino sapnas. 4 veiksmų (5 paveikslų) istorijos drama*, Ryga, 1910, SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-204.

40 O. Pleirytė–Puidienė, *Skirmunda: Penkių veiksmų–šešių paveikslų istorijos drama* pagal G. A. Chruščiovo–Sokolnikovo istorinį romaną–kroniką *Grunvaldo mūšis* [rankraštis], SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-61.

41 Kazys Puida, *Mirga: Keturiaveiksmė istorijos drama* [rankraštis], SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-72, l. 55.

42 1914 m. kovo 19 d. Volterio ataskaita Valdybai apie Čiurlionienės–Kymantaitės pjesę *Kalinys*, RVIA, F. 776, ap. 25, b. 1105, l. 14.

esą Goštautas [pagrindinis pjesės personažas – BA] nori su savo studentais išnaikinti pasaulio kapitalistus; 2) įterpti studentišką neramumų vaizdą su pasigirstančiu dūžtančiu stiklu ir švilpimu. [...] Anksčiau nurodyti žodžiai mažai išsilavinusioje publikoje gali sukelti prijautimą lygybės principui [...], juos reikėtų išbraukti.⁴³

Dėl tų pačių priežasčių kelis kartus (1912, 1913, 1916) neleista vaidinti Marcelio Gerbidono vieno veiksmo dramos *Vyresnysis angliakasyis* ar Philippo Langmanno sunkų darbininkų gyvenimą vaizduojančios dramos *Baltrus Turazeris* (1912). Griežčiausiai nepriimtinos ir tautinį lietuvių judėjimą teigiamai pateikiančios pjesės. Dramatišką tautinio judėjimo dalyvių kovą su rusų žandarais pristatanti Dviejų Moterų (Julijos Žymantienės ir Gabrielės Petkevičaitės) drama *Litvomanai* neleista vaidinti 1907 m. (keista, kad veikalas apskirtai buvo atsiųstas cenzūruoti). Tokio paties likimo susilaukė ir Puidos *Undinė* – trijų veiksmų dramos rankraštis atmetas 1912 m. *Undinės* koliziją sudaro pagrindinio veikėjo Garšvos negebėjimas pasirinkti tarp kovos už tėvynę ir asmeninės laimės, pasiekiamos vedus rusaitę milijonieriaus dukrą Irmą.

Liaudies teatrums skirtose rusų dramose kategoriškai drausta vaizduoti šventikus, ikonas, religines apeigas. Nors šie nurodymai buvo skirti pirmiausia Stačiatikių bažnyčios garbei apsaugoti, ir lietuvių pjesėse skrupulingai išbraukiamas bet kokių katalikų tikėjimo simbolių ar apeigų vaizdavimas (1912 m. Eduardo von Keyserlingo dramos *Pavasario auka* vertime iš remarkų išbraukta nuoroda į kabantį Dievo Motinos paveikslą⁴⁴, Friedricho von Schillerio tragedijoje *Orleano mergelė* iškupiūruotos visos nuorodos į kryžius ir šventus paveikslus⁴⁵). Cenzūra neleido vaidinti ir nemažai bibliniais motyvais parašytų verstų dramų ir kūrinių apie šventuosius (1910 m. neleista vaidinti Latainer dramos *Juozapo Egiptan pardavimas*⁴⁶, 1911 – to paties autoriaus *Jaunasis Egipto karalius*⁴⁷, 1909 – Paulo von

43 RMAA, F. 178, ap. 1, b. 249, l. 62.

44 Eduard von Keyserling, *Pavasario auka: 3-įjį veiksmų drama* [rankraštis], SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-53, l. 2.

45 Friedrich von Schiller, *Orleano mergelė, tragedija penkiuose aktuose su įžanga*, lietuviškai vertė Vincas Kapsas, Tilžė, 1898, SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-165, l. 7, 119.

46 Latainer, *Juozapo Egiptan pardavimas: 5 veiksmų, 7 paveikslų istorijos drama* [rankraštis], lietuvių kalbon vertė M. Grigonis [Matas Grigonis], SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-143.

47 Latainer, *Jaunasis Egipto karalius: 5 veiksmų ir 7 paveikslų misterija* [rankraštis], vertė M. Grigonis [Matas Grigonis], SPVTV Cenzūros fondas, sign.: лит-1650.

Heyse'ės dramos *Marija Magdaliētė*⁴⁸ ir kt.). Kadangi minėti rankraščiai neišbraukti, greičiausiai šių pjesių vertimai į rusų kalbą dar anksčiau buvo patekę į neleistinių kūrinių sąrašus, tad, gavusi draudžiamų kūrinių vertimą į lietuvių kalbą, Vyriausioji valdyba iškart priimdavo neigiamą nutarimą. Cenzūros aparate veikė inercija: jeigu pjesė anksčiau jau buvo atmesta, vėlesni prašymai gauti leidimą dažniausiai iškart būdavo netenkinami. Pavyzdys čia galėtų būti iš pradžių rusų teatruose neleista vaidinti Tolstojaus drama *Patamsio galybė*. Nors rusų liaudies teatruose 1905 m. ji jau leista statyti, tačiau lietuviškas jos vertimas, pirmą kartą cenzūruoti pateiktas 1912 m., sulaukė neigiamo atsakymo⁴⁹. Pakartotinai peržiūrėti pjesę prašė ir Antanas Šmulškštys-Paparonis: 1864 m. išleistą Fromo-Gužučio dramą *Ponas ir muzikai* buvo leidžiama vaidinti (leista 1900, 1908), tačiau pagal šį kūrinių lietuvių teatro dešimtmečiui Šmulškščio perdaryta pjesė iš pradžių (1910) sulaukė neigiamo įvertinimo ir vaidinti leista tik po pakartotinio autoriaus prašymo Valdybai peržiūrėti sprendimą. Prašymą Šmulškštys pagrindė faktu, kad Fromo-Gužučio drama anksčiau jau buvo leista bei nurodė, jog kūrinys „[...] ne tik kad neturi nieko prieš valdžią, bet, priešingai, išreiškia valdžiai dėkingumo jausmus už valstiečių išlaisvinimą ir spaudos grąžinimą“⁵⁰. Tik gavusi šitaip argumentuotą prašymą (beje, dramos tekstas argumento visai nepalaiko), Vyriausioji valdyba cenzoriui nurodė sulyginti to paties pavadinimo Fromo-Gužučio ir Šmulškščio-Paparonio pjeses bei galiausiai 1913 m. leidimas vaidinti iškupiūruotą veikalą buvo suteiktas.

Matyt, „padorumo“ reikalavimas cenzorių skatino griežtai vertinti aštresnius posakius ankstyvosiose Žemaitės ir Dviejų Moterų dramose. Ypač ši cenzoriaus nuostata ryški cenzūruojant rankraščius. 1901 m. Peterburgo lietuvių tarpusavio pagalbos draugijai leista vaidinti Dviejų Moterų komedija *Velnias spąstuose*, tačiau rankraštyje išbraukti visi neigiami atsiliepimai apie žydus ar šiurkštesni posakiai (rankraštyje pasižymėtos ištraukos: „O jūs šėtonėliai!“, „Visi velniai, visi žydai!“, „Dar mat los kaip kalė“)⁵¹. Įdomu, kad nurodytos kupiūros vėliau, cenzūruojant 1905 m. leidimą, jau buvo priimtinos.

48 P. Heysė, *Marija Magdaliētė, drama penkiuose aktuose*, Kaunas, 1909, SPVTB Cenzūros fondas, sign.: лит-170.

49 Levas Tolstojus, *Patamsio galybė, penkiaveiksmė drama*, vertė Alytienė [Marija Alytienė], Vilnius, 1911, SPVTB Cenzūros fondas, sign.: лит-300.

50 1913 04 02 Antano Šmulškščio prašymas Valdybai, RVIA, F. 776, ap. 25, b. 1046, l. 95.

51 Dvi Moteri, *Velnias spąstuose: Dramatiškas paveikslėlis iš trijų veikmių* [rankraštis], SPVTB Cenzūros fondas, sign.: лит-10.

Iš mažėjančių kupiūrų matyti, kad cenzūra XX a. pradžioje vis švelnėjo ir aptariamo laikotarpio pradžioje draustus kūrinis vėliau būdavo leidžiama vaidinti. Rankraščius tikrindavo reikliau, spausdintos pjesės pro cenzūrą praeidavo lengviau. Archyvinių egzempliorių kupiūros nurodo nemažai cenzorių laikysenos nenuoseklumą. Matyt, čia veikė, viena vertus, bendra cenzorių darbo aplinka – dėl milžiniško jų darbą reglamentuojančių nurodymų, cirkuliarų, taisyklių kiekio tikrintojai dažnai vadovavosi savo pačių nuožiūra. Kita vertus, reikia nepamiršti, kas cenzūravo lietuviškas dramas.

Eduardas Volteris – reiklus cenzorius ar lietuviškųjų vakarų draugas?

Įvairūs plačių interesų asmenybės Eduardo Volterio veiklos aspektai jau yra nušviesti, tačiau iki šiol menkai tyrinėtas jo darbas Vyriausioje spaudos reikalų valdyboje lietuviškų dramų cenzoriumi. Atrodytų, kad Volteris užėmė savotiško dvigubo agento padėtį: viena vertus, ėjo cenzoriaus pareigas, antra vertus, prisidėjo prie mėgėjiško lietuvių teatro organizavimo Sankt Peterburge. Nepasitikėjimą Volteriu XIX a. pabaigoje greičiausiai paskatino pastarojo nevienareikšmė laikysena lietuvių spaudos lotyniškais raidėmis atžvilgiu. Kaip nurodo Kęstutis Nastopka, keliuose oficioziniame laikraštyje *Виленский вестник* 1886 ir 1887 m. publikuotuose straipsniuose Volteris visiškai pritarė rusifikacinei caro valdžios politikai, įrodinėjo, kad įvesti rusišką raidyną valstybės požiūriu būtina, naudinga ir patiems lietuviams, siūlė planus, kaip sėkmingiau šį tikslą pasiekti, nors vėlesniuose straipsniuose suabejojo „graždankos“ būtinumu⁵². Kad mokslininkas, iš pradžių menkai tepažindamas lietuvių tautinį judėjimą ir į jo idėjas žiūrėdamas kaip į jokio rimto pagrindo neturintį reiškinių, sąžiningai tikėjo galimybe suartinti lietuvius su rusais, patvirtina faktas, jog 1887 m. Vyriausiojo Rusijos cerkvės sinodo paprašytas Volteris ėmė tikrinti, ar nebūtų galima įvesti lietuvių kalbos stačiatikių bažnyčiose. Apkeliavęs Vilniaus, Kauno, Raseinių, Telšių ir kitas vietas, apklausęs pradžios mokyklų mokytojus ir vietinės valdžios pareigūnus, jis priėjo prie išvadų, kad Sinodo sumanymas yra nesunkiai įgyvendinamas, ataskaitoje nurodė, jog lietuviai yra labai palankūs valdžios po-

⁵² Kęstutis Nastopka, *Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 153–154.

litikai (!) ir kad lietuvių kalbos įvedimas bažnytinėje stačiatikių liturgijoje vietos gyventojų katalikų bus sutiktas su dideliu susidomėjimu ir pritarimu. Drauge su Silvestru Baltramaičiu 1887 m. Volteris Sinodo užsakymu išvertė bažnytinės liturgijos vadovėlį *Дієвішка Літургія швэнто Јоно Ауксобрнію*⁵³. Sinodo sumanymas nepasisekė: Lietuvoje buvo maža stačiatikių dvasininkų, mokančių lietuviškai, be to, katalikiška liaudis nėjo į stačiatikių pamaldas⁵⁴. Nors knygos rengėjai nebuvo nurodyti, ilgainiui apie Volterį, nuo 1883 m. įvairiose etnografinės Lietuvos vietovėse renkantį archeologijos, kalbotyros, etnografijos duomenis, susidarė nepalanki nuomonė. Įvairių lietuvių literatūros ir kultūros veikėjų biografijoms skirtuose Juozo Tumo užrašuose pasižymėta pastaba gerai perteikia, kaip šis baltistas buvo vertinamas XIX a. pabaigoje:

Spaudą uždraudus Rusijoje, į įvežamas lietuvių knygas iš užsienio žiūrėta per pirštus; jų visai neginta. Bet kai imta tuo labai plačiai naudotis, o Valančius pradėjo ir politikos akciją, tai maskoliai subruzdzo iširti dalyką; būtent, kas visa tai daro – rašo, lešas duoda ir spausdina. Tai buvę pavesta E. Volteriui ir Aleksandrovui. E. Volteris buvęs Prūsiose, ėmęs važinėti palei klebonijas, neva rinkdamas visokias statistikas, neva kasinėdamas pilkalnius. Apvažiavo Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijas. Ir kai davęs savo reliaciją, tai prasidėję didieji lietuvių suvaržymai.⁵⁵

Vaižganto pastaboje išsakytą vertinimą atkartoja ir to meto straipsniai, abejojantys Volteriu⁵⁶ ar atvirai jį puolantys⁵⁷. Nepatikimas Volteris dėl savo

53 Jōannēs Chrysostomos, *Божественная литургія святого Іоанна Златоуста = Дієвішка Літургія швэнто Јоно Ауксобрнію* [red. E. Volteris], Санктпетербургъ [Санкт Петербург]: [тип. Императорской Академии наук], 1887.

54 J. V. Girdvainis, *Prof. Eduardas Volteris: Jo gyvenimo ir darbų apžvalga*, Kaunas, 1939 [rankraštis], Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, sign.: F154–199, l. 32–33.

55 *Iš kn. J. Tumo archyvo. Biografinė medžiaga: E. Volteris*, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, sign.: fondas F-1, šifras F54, l. 267.

56 Embė, „Volteris ar didelis mūsų bicziuoelis?“, *Tėvynės Sargas*, Nr. 8, 1897, p. 22–23.

57 „Tai we szits gałwoczius, pasiekęs ‚ypatybes gudiszko mokslo‘, žiurėdamas in kitus paduoda užmanymus: reikią atimti isz lietuwiu lotyniszka lietuwiszkas litaras, o duoti jiems gudiszkas; o tai pirmiausei reikią daryti, kad lietuwininkai lengwiau galėtu iszmokti gudiszką rasztą... Tas snarglus dar nežino, kad lotyniszkas litaras mēs wartyjame no pusės szesziolikto amžio, beje kad musu raszte jos yra senesnės už gudu ‚graždanką‘, kad jos turi sawo istoriszką praeitę ir kad tokie ‚knisei‘ kaip ‚Voltaire‘ (sic!) turi žiurėti sawo nosies, o nesikaiszioti kur nereikia... Mažwydis sawo katekizmą atspaudino 1547 m., o ar žinai, Wolteri, kada Petras

„lietuviškojo patriotizmo“ atrodė ir kitai pusei – oficialią valstybės politiką vykdyusiems žmonėms⁵⁸. Išsamiausia Volterio biografiją rankraštyje palikęs J. V. Girdvainis nurodo Volterio ideologinę poziciją pasikeitus 1888 m. ir aiškina šį posūkį išsamesne pažintimi su lietuvių tautinio judėjimo dalyviais. Nuo to laiko lietuviai Volteriui nebebuvo tik etnografinių studijų objektas, bet gyva tauta, turinti savo praeitį, raštiją ir galbūt ateitį⁵⁹.

Vėlesnė Sankt Peterburgo universiteto privatdocento veikla įrodo jį veikus pagal šią laikyseną. Volteris aktyviai dalyvavo Peterburgo lietuvių teatro veikloje: kaip Peterburgo lietuvių savitarpio pagalbos draugijos garbės pirmininkas mielai dalijosi su lietuvių veikėjais ir studentais turimomis žiniomis bei draudžiamąja literatūra⁶⁰. Išlikę Volterio laišakai liudija, kad jis nuolat rūpinosi lietuviško repertuaro gausinimu bei praktiniais draugijų veiklos klausimais⁶¹. Volteris organizavo Aspazijos dramos *Vaidilutė* vertimą į lietuvių kalbą⁶², dar 1904 m. Sankt Peterburge jo rūpesčiu išleistas ir Aleksandro Puškino poezijos bei dramų *Šykštusis raitelis* ir *Undinė* ištraukų rinkinys. Volteris buvo ir pirmojo dramos veikalų konkurso, bandyto surengti 1900 m. Sankt Peterburge, komisijos pirmininkas. Iš posėdžių protokolo matyti, kad nustatydamas sąlygas komisija atsižvelgė į cenzūravimo aplinkybę: autoriai prašomi prie originalaus veikalo pridėti ir pastarojo rusišką konspektą, „[...] nes tai palengvinsią pravesti pjesę pro cenzūrą“⁶³.

Didysis nuliedino „graždanką“? Jei užmiršai, tai atsiwožk Kojalawycziu, ten rasi.“ „Lietuwa. Dar keli žodžiai apie Adwertą Wolteri“, *Lietuwiszskasis balsas*, Nr. 5–6, 1887, p. 65.

58 1889 m. Varšuvos statistiniame komitete diskutuojant lietuvių tautos rusinimo klausimais, buvo iškelta galimybė pasinaudoti žinomais ir gerbiama žmonėmis, kaip E. Volteris, ir patraukti lietuvius į rusų tautos pusę, tačiau kandidatūrai iškart paprieštaravo Varšuvos mokslo apygardos globėjas, nurodęs, kad Volteris – pikčiausias rusiškų raidžių lietuvių kalboje priešas, taip kad saugok, Dieve, rusų tautą nuo tokių lietuvių patriotų kaip jis. Žr.: J. V. Girdvainis, *op. cit.*, l. 31.

59 J. V. Girdvainis, *ibid.*, l. 34.

60 Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, „Profesorius Eduardas Volteris. Medžiaga prof. E. Volterio biografijai“, signatūra: F12-3009, l. 3–4.

61 1904 m. laiške Aleksandrui Dambrauskui rūpinosi Gogolio *Revizoriaus* vertimo į lietuvių kalbą spausdinimu (1904 m. spalio 20 d. E. Wolterio laiškas A. Dambrauskui, Vilniaus universiteto Rankraštynas, fondas: F-1, šifras: E57, l. 2); 1905 m. laiške Pranciškui Petručiui Būčiui patarė, kaip organizuoti lietuvių labdaros draugijos Peterburge veiklą (Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Retų knygų ir rankraščių skyrius, signatūra: F160-43, l. 1–3.)

62 Kęstutis Nastopka, *op. cit.*, p. 151–152.

63 Balys Sruoga, *Lietuvių teatras Peterburge 1892–1918: Lietuvių teatro istorijai medžiaga*, Kaukas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1930, p. 26.

Ir Sankt Peterburgo lietuvių korespondencija patvirtina Volterį buvus ne tik cenzorių, bet ir lietuviško teatro reikalų organizatorių: 1911 m. kovo 1 d. K. Juozapaičio atvirlaiškyje nenustatytam asmeniui nurodoma:

Gerbemasis Tamista!

Volteris davė žodi, kad veikala musu sugražins i cenzurna komiteta petnicioi, teip kad subatoi [...] galėsime paimt iš cenzurno komiteto, o gal ir petnicioi.⁶⁴

Dėkinga Volteriui buvo ir „Jaroslavlio lietuvių moksleivija“. Per Pirmąjį pasaulinį karą Rusijos vakarų mieste atsidūrę lietuvių moksleiviai norėjo 1917 m. sausį pastatyti Liudo Giros *Beauštančių aušrelę*, tačiau, neturėdami cenzūruoto egzemplioriaus, negavo gubernatoriaus leidimo. Kazys Augulis kreipėsi į Volterį, prašydamas „užcenzūruoti“ minėtąjį veikalą, ir pastarasis asmeniškai kreipėsi į Vyriausiąją valdybą, pats sumokėjo herbinį mokestį, prašydamas nusiųsti nurodytu adresu cenzūruotą pjesės egzempliorių⁶⁵.

Iki šiol neteko aptikti paties Volterio pastabų apie eitas cenzoriaus pareigas, tačiau šiuo atveju patikimai liudija atsiminimuose ir korespondencijoje užfiksuoti faktai. Prieš detaliau aptariant carinės dramaturgijos cenzūros poveikį, reikia konstatuoti, kad ji mažino ir lietuvių tautiniam judėjimui palankus cenzorius. Kaip nurodoma rankraštiniame Kazimiero Paunksnio straipsnyje „Prof. Eduardas Volteris“, jis stengėsi lietuvių raštus cenzūruoti, kiek leido sąlygos, „kuo švelniausiai“⁶⁶. Tą rodytų gana formali cenzoriaus laikysena istorinių lietuviškų pjesių atžvilgiu bei ilgainiui vis mažėjantis jo reiklumas atsiųstiems scenos veikalams.

Carinės cenzūros poveikis

Carinė dramaturgijos cenzūra neleido vaidinti maždaug 13 procentų visų atsiųstų lietuviškų kūrinių (iš maždaug 300 pavadinimų kūrinių apie 40 neleista vaidinti). Šie procentai atitinka rusų kalba parašytų kūrinių cenzūravimo griežtumą (86 procentai iš 1908–1915 m. cenzūruoti pateiktų liaudies pjesių pripažintos

64 K. Juozapaičio atvirlaiškis nenustatytam asmeniui, Petrapilio Lietuvių Korespondencija: 1904–1914 m., Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, fondas F-1, šifras: F-605, l. 53.

65 RVIA, F. 776, ap. 25, b. 1228, l. 2–3.

66 Kazimieras Paunksnis, *Prof. Eduardas Volteris* [mašinėraštis, 1942], Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Retų knygų ir rankraščių skyrius, signatūra: F17-424, l. 2–3.

tinkamos scenai)⁶⁷. Lietuviškų draugijų rengiami spektakliai patyrė paskutinį Rusijos imperijos cenzūros laikotarpį, neabejotinai paveiktą 1905 m. revoliucijos įvykių, kurie praplėtė scenoje toleruojamų dalykų ribas. Tolstojaus *Patamsio galybė*, taip gąsdinusi rusų cenzorius 1887 m., kai pjesė buvo atsiųsta cenzūruoti ketinant ją pastatyti liaudies teatre, nieko nebešokiravo po 1905 m., kai pati tikrovė buvo pateikusi ne mažiau dramatiškų įvykių⁶⁸. Didžiausia revoliucijos įtaka cenzūrai buvo preliminaros spaudos cenzūros panaikinimas. Nors preliminarini teatro cenzūra liko galioti, ir jos reikalavimai švelnėjo: tai gerai pademonstruoja dažnai cenzūruoti teiktų Žemaitės kūrinių vertinimas. 1902 m. jos komedijos *Valsčiaus sūdas* rankraštis leidimo vaidinti negavo, o jau 1907 m. Tilžėje publikuota komedijos versija cenzūruota net du kartus ir abu kartus leidimas vaidinti suteiktas be jokių kupiūrų, 1914 m. šis leidimas jau įtrauktas į besąlygiškai leidžiamų pjesių sąrašą⁶⁹. Vaidinti leista ir Bitės drama *Kova*, kurioje aukštinama tėvynės meilė Volteriui nepasirodė užtektinas argumentas dramai uždrausti, tiesa, jis išbraukė tiesioginę nuorodą į rusų valdžią:

Marija: (liūdnai) [...] Bet jei aš dabar, pažinusi vargus savo tėvynės, ją apleisčiau dėl ypatingos laimės... pasirodyčiau ne geresnė už rusų valdžios šnipukus [keista į „kitus“ – BA], kurie parduoda tiesą – už pinigus.⁷⁰

Didėjantis teatro cenzūros atlaidumas atspindi bendrosios cenzūros padėtį Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Tyrinėtojai nurodo, kad dėl išaugusios cenzūruojamos medžiagos apimties, cenzūros padalijimo pagal visuomenės grupes, kurioms cenzūruojami leidiniai būdavo skirti, visuotinai taikomų legalių būdų apeiti cenzūrą bei tikrintojų neprofesionalumo bendrosios cenzūros veiksmingumas šiuo laikotarpiu labai sumažėjo⁷¹. Cenzūros efektyvumą ypač ribojo cenzūruojamos medžiagos skirstymas pagal jos adresatą. Dauguma rusų liau-

67 E. Anthony Swift, *op. cit.*, p. 120.

68 1905 m. gruodžio mėnesį siūlydamas leisti vaidinti Tolstojaus pjesę liaudies teatruose, cenzorius pažymėjo, kad „[...] šiuo metu Tolstojaus dramos visiškai nebereikia laikyti šokiruojančių idėjų perteikėja.“ Žr.: E. Anthony Swift, *op. cit.*, p. 118.

69 *Алфавитный список драматическим сочинениям...*, p. 42.

70 B. [Bitė], *Kova: Drama iš trijų veikmių*, Tilžė, 1900, l. 38–39, SPVTB Cenzūros fondas, sign.: лит-288.

71 Detaliau žr.: Benjamin Rigberg, „The Efficacy of Tsarist Censorship Operations, 1894–1917“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 14 (1966), p. 327–346.

dies teatruose draudžiamų statyti pjesių buvo jau senokai statomos profesionaliuose miesto teatruose, ir didmiesčiuose gyvenantys darbininkai, amatininkai, tarnai panorėję galėjo spektaklius pamatyti. Lietuviškos teatro cenzūros atveju reikia pažymėti ir tai, kad lietuviškųjų vakarų rengėjai turėjo ir slaptų vakarų patirtį. Negavus cenzūros leidimo ar vietinei valdžiai trukdant visada buvo alternatyva suvaidinti spektaklį privačiai, kaip patarė *Varpo* redakcija po Jakavičiaus žinutės apie Rygos teatralų vargus: „Neleidžia mums valdžia lošt teatro viešai, loškime sau namieje ant šeimyniškų pokylių!“⁷² Tai paaiškintų, kodėl 1910 m. cenzūros uždraustą Latainer dramą *Juozapo Egiptan pardavimas*, pagal Vytauto Maknio duomenis, 1911 m. visgi suvaidino Rygos draugija „Žaislas“ – gal vakaras buvo uždaras?

Reikia pastebėti, kad teatro cenzūra Šiaurės vakarų krašte didžiąją XIX a. dalį turėjo mažesnę įtaką nei rusiškose gubernijose. Kai 1804 m. Vilniaus universitetui buvo suteikta cenzoriaus funkcija, vilniškė cenzūra griežtai nesilaikė cenzūros nuostatų, veikė gana savarankiškai ir pirmenybę teikė universiteto statutui. Iki trečiojo XIX a. dešimtmečio bendra Vilniaus cenzūros veikla atspindėjo Vilniaus universitete viešpatavusias švietimo bei bajoriškojo liberalizmo idėjas: cenzūruodamas spaudinius, komitetas pirmiausia žiūrėjo jų moralinės pusės ir mokslinės vertės⁷³. Panaši laikysena ryškėjo ir Vilniaus miesto teatro atžvilgiu, nes kontrolė pirmiausia reiškesi meninėje plotmėje; teatro cenzūrai atsidūrus universiteto literatūros profesorių, klasicistinio meno principų propaguotojų, rankose, ilgainiui imtas stabdyti naujų, romantinių, tendencijų plitimas, kurį palankiai priėmė pats teatro kolektyvas⁷⁴. Vilniaus teatro cenzūrai sustiprėjus po 1830–1831 m. sukilimo (nuo 1832–1833 m. sezono afišos spausdintos dviem kalbomis, salėje skirta nuolatinė vieta žandarui), ją neišvengiamai veikė vietinės aplinkybės. Nors 1845 m. į repertuarą ir buvo įvesti privalomi rusiški spektakliai, iš pradžių vaidinti didelės apimties pjesėms teatro trupėje nepakako rusiškai mokinčių aktorių. Tad net ir veikiant cenzūrai Vilniaus scena, kad ir kaip būtų keista, matė daugiau draudžiamų veikalų nei, pavyzdžiui, Varšuvos teatras⁷⁵.

Reikšmingai lietuviškos dramaturgijos cenzūros įtaką ribojo faktas, kad cenzoriai vertino ir koregavo *parašytą* tekstą, tačiau negalėjo kontroliuoti *atliekamo*

72 Lietuvanis [Liudvikas Jakavičius], „Ryga. Apie lietuviškus teatrus“, *Varpas*, 1901, Nr. 12, p. 144.

73 Г. Я. Шулькина, „Роль Вильнюсской цензуры в развитии издательского дела в 1803–1832 годах“, *Bibliotekinių kūrinių ir bibliografijos klausimai*, 6, 1967, p. 102.

74 Vida Bakutytė, *op. cit.*, p. 121.

75 *Ibid.*, p. 142, 182.

teksto – t. y. kitų kanalų, kuriais spektaklyje būdavo perduodama informacija (pavyzdžiui, gyvųjų paveikslų). Spektaklių priežiūra buvo pavesta vietinei valdžiai: galutinį leidimą vaidinti turėjo išduoti gubernatorius, tai jis, gavęs prašymą suteikti leidimą vaidinti, turėjo įsitikinti, kad siūlomas veikalas yra vaidinti leidžiamų veikalų sąrašė, o jeigu pjesė buvo leidžiama vaidinti su tam tikromis kupiūromis – privalėjo peržiūrėti cenzūros antspaudootą egzempliorių su cenzoriaus išbraukymais. Tačiau kaip pastebėjo Plungėje įvykusio lietuviškojo vakaro rengėjų vargus aprašęs *Vilniaus žinių* straipsnio autorius, „[...] gubernatoriaus leidimas ir visuotinos cenzūros įstatymai neturi, taip sakant, savo galės be patvirtinimo vietinės policijos“⁷⁶. Pastaroji turėjo daug svertų sutrukdyti rengiamus spektaklius: leisdavo surengti vakarą, tačiau vaidinimo išvakarėse leidimą atšaukdavo, kaip už nelegalų susirinkimą baudavo repetuoti susirinkusius artistus, drausdavo parduoti bilietus, o tai spektaklį rengiančiai draugijai pridarydavo daug nuostolių⁷⁷. Cenzūros leidimą gavę spektaklio rengėjai negalėjo būti įsitikinę, kad vaidinimą pavyks surengti. Stasės Vaineikienės prisiminimuose užfiksuota, kad 1910 m. Palangoje norėdami suvaidinti Landsbergio-Žemkalnio dramą *Blinda. Svieta lygintojas* ir turėdami cenzūruotą pjesės egzempliorių, jau gavę Kuršo gubernatoriaus leidimą, vakaro rengėjai susidūrė su miestelio policininko draudimu, kuriam pritarė ir pjesę amoralia laikęs klebonas, tad spektaklis nebuvo pastatytas⁷⁸.

Nepaisant visų sunkumų, ne visada cenzūros ir vietinės valdžios nurodymų paisyta. 1908 m. Vilniuje jau buvo pasiruošta vaidinti Nagornosko dramą *Živilė*, kai cenzūruoti pateiktas dramos egzempliorius grįžo toks išbraukytas, jog išmetus kupiūras veikalą apskritai būtų sunku suprasti, todėl buvo nutarta vaidinti nepaisant cenzūros pataisų⁷⁹. Mykolo Biržiškos pateiktame iki 1910 m. vaidintų populiariausių dramų sąrašė esančias pjeses cenzūra vaidinti leido, išskyrus *Betliejaus stonelę* – šiuos „kelius veikalus maždaug vienodu turiniu“⁸⁰ cenzūra draudė (1910, 1912). Nepaisant to, *Betliejaus stonelė* iki 1910 m. buvo suvaidinta

76 *Vilniaus žinios*, 1904, Nr. 7, cituojama iš: Vytautas Maknys, *op. cit.*, p. 94.

77 Vytautas Maknys, *ibid.*, p. 97.

78 Stasė Vaineikienė, *Palangos atsiminimai. Pabėgėlės užrašai*, Palanga: Palangos miesto savivaldybės viešoji biblioteka, 2014, p. 30–32.

79 Julius Būtėnas, *Lietuvių teatras Vilniuje 1900–1918*, Kaunas: Spaudos fondas, 1940, p. 44–45.

80 Nuobodėlis [Mykolas Biržiška], „Kai-kurie lietuvių teatro skaitmens“, in: „*Giedros*“ kalendorius 1914 metams, Vilnius, 1913, p. 51. Greičiausiai Biržiška čia turi omenyje iš lenkų kalbos verstą trijų veiksmų dramą *Betlejaus stonelė, arba Kristaus užgimimas* (Chicago, 1904) ar J. Šnapščio keturių veiksmų dramą *Betliejaus Stainelė* (Kaunas, 1910).

28 kartus ir užėmė 13 vietą tarp populiariausių kūrinių. Tačiau kiek vėlesnio laikotarpio duomenys rodo, kad Sankt Peterburge cenzūruoti ir realiai vaidinti veikalai skyrėsi dar labiau. Didžiąją dalį Pelikso Bugailišio prisiminimuose išvardinto Šiaulių draugijos „Varpas“ repertuaro, vaidinto prieš Pirmąjį pasaulinį karą, išties sudarė cenzūruotos ir leistos statyti pjesės (Keturakio *Amerika pirtyje*, Davido Švenkio *Intelligentai*, Hermano Heijermanso *Du keliu* ir kt.), tačiau nemažai nurodyta ir tokių veikalų, kurie nebuvo cenzūruoti (Šikšnio–Šiaulėniškio *Pilėnų kunigaikštis*, Vydūno *Ne sau žmonės*, Konstantino Jasiukaičio monologas *Ponaitis*) arba draudžiami („Varpas“ vaidino kelis kartus uždraustą Gerbidono dramą *Vyresnysis angliakasys*, tik iš kelinto karto ir su kupiūromis vaidinti leistą Jasiukaičio dramą *Alkani žmonės* ar Tolstojaus *Patamsio galybę*)⁸¹.

Svarbu ir tai, kad preliminarieji dramaturgijos cenzūra tiesiogiai neveikė publikuojamų dramaturgijos kūrinių, kaip tai buvo ankstyvesniais cenzūros etapais Rusijos imperijoje, kur visą XIX a. galiojanti cenzūra darė įtaką literatūros procesams, versdama, viena vertus, ieškoti būdų išvengti cenzūros, antra vertus, prisitaikyti prie jos, ieškant tinkamo publikuotino varianto ar plėtojant Ezo-popo kalbą⁸². Peržvelgus kupiūruotus lietuviškų dramų rankraščius ir vėlesnius jų leidimus, akivaizdu, kad rengiant rankraštį spausdinti į cenzoriaus taisyms nebūdavo atsižvelgiama. Toki cenzūros neveiksmingumą galima paaiškinti faktu, kad dauguma ankstyvųjų spausdintinių lietuviškų pjesių būdavo leidžiamos ne Rusijos Imperijos teritorijoje (Mažojoje Lietuvoje, JAV).

Išvados

Dėl didelio poveikumo teatras visą XIX šimtmetį buvo cenzūruojamas daugelyje Europos valstybių. Cenzūruojami buvo ir viešai rengti lietuvių tautiniam judėjimui aktualūs lietuviškieji vakarai. Iki lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo

81 Peliksas Bugailiškis, *Gyvenimo vieškeliais: Medžiaga istorijai*, Šiauliai, 1994, p. 171.

82 Viena iš cenzūros išdavų XIX a. rusų literatūroje – gausi rankraštinė literatūra. Manoma, kad drausta Aleksandro Gribojedovo komedija *Vargas dėl proto* apie 1830 m. buvo pasklidusi tarp skaitytojų 40 000 rankraštinių egzempliorių. To meto spaudoje pateiktas neįtikėtinais didelis skaičius. Kaip bebūtų, rankraštinių komedijos egzempliorių skaičius turėjo būti nemažas. Žr. daugiau: I. P. Foot, „Counter-Censorship: Authors vs. Censors in Nineteenth-Century Russia“, *Oxford Slavonic papers*, t. 27, 1994, p. 64.

(1904) tokius galėjo rengti Rygoje ir Sankt Peterburge veikusios lietuvių draugijos, o po 1904 m. – ir lietuviškose gubernijose veikusios kultūrinės draugijos.

Vyriausioje spaudos reikalų valdyboje peržiūrint atsiųstus lietuviškus kūrinčius, laikytasi bendrų Rusijos imperijos procedūrų, taikytų neišsilavinusiai, gausiai publikai prieinamiems liaudies teatrams, tačiau reikalavimai papildyti nacionaliniam kontekstui aktualiais aspektais: draustos bet kokios nacionalinės aspiracijos, nepriimtini veikalai, neigiamai pristatantys rusų tautą.

Nepaisant panašaus leistų vaidinti lietuviškų ir rusiškų liaudies pjesių skaičiaus, lietuviški veikalai cenzūruoti kiek laisviau nei rusiškos to paties laikotarpio pjesės, ypač po 1905 m. revoliucijos. Cenzūros laisvėjimas atspindi bendras cenzūros švelnėjimo tendencijas ir gali būti paaiškintas lietuvių tautiniam judėjimui palankaus lietuviškų dramų cenzoriaus Eduardo Volterio laikysena. Pastarasis formaliai žiūrėjo į istorines lietuvių dramas, nevengdamas suteikti leidimo vaidinti patriotinius jausmus skatinančias pjeses, nors griežčiau vertino socializmo idėjas ar to laikmečio problemas analizuojančius veikalus. Laisviau jaustis Volteriui galėjo padėti lietuvių kalba, būdama savotiškas barjeras ir tikrinant jo paties darbo kokybę, ir atliekant carinės politikos nurodymus. Tačiau didžiausią dramaturgijos cenzūros neefektyvumą lėmė Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos nutarimų įgyvendinimo mechanizmas: cenzūros nurodymus vykdė vietinė valdžia.

Dėl santykinai trumpo teatro cenzūros galiojimo laikotarpio (1986–1917) ji nedarė tiesioginės įtakos ir lietuvių dramaturgijai – publikuojami dramų tekstai nebuvo koreguojami pagal cenzūros nurodymus. Veikė specifinės Šiaurės vakarų krašto aplinkybės: dėl spaudos lietuvių kalba draudimo daugelis ankstyvųjų dramų lietuvių kalba spausdintos už Rusijos imperijos ribų, be to, viešų lietuviškųjų vakarų rengėjai turėjo ir slaptų lietuviškųjų vakarų patirtį ir alternatyvą. Lietuvių sąmonėje lietuviškųjų vakarų rengimas buvo susijęs su nepaklusimo oficialiajai politikai laikysena, tad į cenzūros reikalavimus ne visada būdavo atsižvelgiama. Cenzūros aplinkybė patvirtino mėgėjiškam lietuvių teatrui suteiktos politinės akcijos aspektą.

Gauta 2015 05 04

Priimta 2015 05 18

Censorship of Public Lithuanian Theatre Evenings in Late Nineteenth and Early Twentieth Century Imperial Russia

Summary

The goal of this article is to examine the censorship of public Lithuanian theatre evening repertoires under imperial Russian rule in the late nineteenth and early twentieth centuries. The author offers a short history of theatre censorship in imperial Russia and identifies the general principles that guided state censors. Drawing on archival material, she reconstructs how the repertoires of public Lithuanian theatre evenings was censored. She examines specific edits that have been preserved in copies of censored plays and compares banned and approved plays, identifying specific requirements that were made of Lithuanian playwrights: state censorship prohibited the expression of nationalist aspirations in any form, and the performance of any works that portrayed the Russian people in a negative light.

Lithuanian works were censored somewhat more lightly than Russian plays of the same period, particularly after the Revolution of 1905. This loosening of censorship reflects the general tendencies of softening censorship, a process to which Eduard Volter, a censor who was sympathetic to the Lithuanian nationalist movement, contributed. Volter viewed Lithuanian historical dramas in formal terms and did not withhold permits for performances of plays that might inspire patriotic feelings.

The author of the article comes to the conclusion that theatre censorship during this period was ineffective: it does not appear to have had a significant effect on Lithuanian playwrights, as censorship guidelines were not applied to the texts of published dramatic works. This was a result of Lithuania's particular, northwestern situation. Because of imperial Russia's ban on Lithuanian-language publications, most earlier plays had been printed outside of the Russian Empire; moreover, the organizers of public Lithuanian theatre evenings had the experience and alternative of holding secret Lithuanian events prior to 1904. In the Lithuanian consciousness, because the organization of Lithuanian theatre evenings was associated with a stance of defying official policy, censorship rules were not always adhered to. While censorship sought to control Lithuanian theatre evenings repertoires, it ultimately reinforced the politicization of Lithuanian theatregoers.

Keywords: preliminary theatre censorship, early Lithuanian theatre, open and secret Lithuanian theatre evenings, Eduard Volter.
